

Kovács I. Gábor

Vészi Gyula
(a polgári korszak egyetlen zsidó professzora
a Debreceni Tudományegyetemen)

Kollégáimmal az ELTE Társadalomtudományi Karának Történeti Szociológia Tanszékén hosszabb idő óta foglalkozunk a polgári korszak tudáselitjének vizsgálatával. Az utóbbi időben elsősorban e kategória meghatározó törzsét, az egyetemi tanárságot kutatjuk. Ennek keretében azt a célt is kitűztük, hogy elkészítjük az 1848 és 1944 között Magyarországon működött összesen 1044 egyetemi tanár életrajzi adattárát. Az összegyűjtött és folyamatosan bővülő adathalmazzal foglalkozva, azt rendezgetve, elemezve úgy döntöttünk, hogy az elkészülő szócikkeket nem a tanárok abc-rendjében, s nem is az egyes intézmények szerint csoportosítva közöljük. Inkább megpróbáljuk a származás történeti szociológiai szempontját előtérbe helyezve ezt az értelmiségi csúcsetelet úgy bemutatni, hogy láthatóvá, megragadhatóvá váljanak különböző szociokulturális, etnokulturális gyökerei, felekezeti-művelődési tömbjei. Emiatt fordítunk adattáraink összeállításánál olyan nagy gondot a családi adatokra, szülőkre, nagyszülőkre, dédszülőkre, testvérekre, a feleségek családjaira.

Elsőként a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok adattárát közöltük.¹ Ezt a csoportot ugyanis egyértelműen körülhatárolta a rendiesen rögzült, de jogi-

¹ Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. I. kötet. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk.: Kovács I. Gábor. Összeállították: Kovács I. Gábor - Kiss Zsuzsanna - Takács Árpád. Történeti elitkutatások – Historical Elite Research 8. Bp., Eötvös Kiadó, 2012. p. 174.

lag is szankcionált diszkrimináció, ami a professzori kinevezéseknél az 1867-es emancipációs törvény után is csak lassan szűnt meg. Az 1894/95-ös egyházpolitikai törvényeknek, az izraelita felekezet recepciójának hatására felgyorsuló integrációt és asszimilációt pedig az 1918/19-es események után újraépülő diszpreferálás, majd a jogilag is rögzített diszkrimináció követte. Erről az adattári kötetünkről jelent meg a Debreceni Szemle 2013/2-3. számában ifj. Barta János alapos és korrekt könyvismertetése.² Recenzióra általában nem szokás, s nem is illendő a szerzőknek reagálni. Most azonban mégis kivételt kell tennünk. A recenzens ugyanis, mint a debreceni egyetem történetének alapos ismerője, a centenáriumi egyetemtörténeti monográfia szerkesztője³ olyan hiányt vett észre, ami, ha egyáltalán korrigálható, akkor az a leghelyesebb, ha az utólagos pótlást a hiányt szóvá tevő folyóiratban közöljük.

Az észrevétel ugyanis a következő volt: „A recenzens azonban hadd említsen egy – saját egyeteméhez kapcsolódó – sajnálatos hiányt. Ha nem is életrajzi címszót, de a bevezetőben, vagy a zárófejezetben rövid említést érdemelt volna az 1918 szeptemberében IV. Károly király által professzorrá kinevezett izraelita vallású Vészi Gyuláról (orvos, élettan). Igaz, ő – bár 1918. október 19-én részt vett az orvoskar megalakulását kimondó ülésen – 1918 novemberében bekövetkezett halála miatt oktatói tevékenységét nem kezdhette meg, királyi kinevezése mégis fontos kordokumentum. Halála után ugyanis 1944-ig a Debreceni Egyetemen nem működött izraelita vallású egyetemi tanár.”⁴ A szóvá tett hibát lehetne azzal magyarázgatni, hogy az egyetem korabeli almanachjaiban sincs nyoma ennek a professzorságnak,⁵ s hogy az Orvostudományi Egyetem történetét és professzorainak életrajzát közlő monografikus kötetekben is csak az újabb változatokban szerepel Vészi Gyula életrajza.⁶ Ezzel azonban el is fogynak a mentegőzési lehetőségek, mert a debreceni egyetem első szisztematikus, Varga Zol-

² Debreceni Szemle 2013/2-3. pp. 145–149.

³ Orosz István, ifj. Barta János (szerk.): A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debrecen, 2012.

⁴ Debreceni Szemle 2013/2-3. p. 148.

⁵ Az 1918-19-es tanév almanachjában is egyedül az Egyetemi alapítványok rovatban fordul elő: „16. Dr. Vészi Gyula orvosprofesszor emlékére az orvosi kar tanáraitól tett alapítvány. Az alapítványi tőke jelenlegi álladéka 1000 K-na.” A Debreceni Magyar Állami Tudományegyetem Almanachja az 1918–19. tanévről. Debrecen, 1920. p. 31.

⁶ Nem szerepel a Bot György: A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajza 1918–1988. (Debrecen, 1990.) c. kötetben. Pedig itt a kar megnyitásával foglalkozó fejezetben említést találunk arról, hogy az 1918. október 19-én tartott orvostanári gyűlésen „megválasztották ... kari jegyzővé Vészi Gyulát”. Szerepel viszont a Kapusz Nándor – Petrovics Alica – Vásárhelyi Ferencné: Kilencvenéves a debreceni orvostudomány. (Debrecen, 2008) c. kötetben, ahol a 738. lap gondosan összeállított (bár zsidóságát nem érintő) ismertetést nyújt Vészi Gyuláról.

tán által írt történetében néhány sorral már szerepelt Vészi, mint az élettani tanszék első birtokosa,⁷ s a Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények 2010. évi I. évfolyamának első számában Mudrák József gondos adattári összeállításában is ott van, mint az Élettani Intézet igazgatója: „Dr. Vészi Gyula ny. r. tanár 1918. IX. 18. – 1918. XI. 1. (†)”⁸ A mi adattárunkkal egyező évben, 2012-ben megjelent centenáriumi egyetemtörténet orvoskari fejezete pedig a karalapításnál már a szükséges részletességgel tárgyalja Vészi Gyula kinevezését és korai halálát.⁹

Persze a kritikát még mindig lehetne azzal hátrítani, hogy ezekben az említésekben sehol sincs szó Vészi professzor zsidóságáról. Ez igaz ugyan, de Vészi Gyula mégiscsak szerepel az 1929-ben megjelent Zsidó lexikonban.¹⁰ Ez a szócikk megvolt a mi cédularengetegünkben is, de meglapult az újságíró elítélhető tartozó apa, Vészi József Pester Lloyd főszerkesztő lapjai között, mint a gyermekeire vonatkozó adalék. Ha adatgyűjteményünk digitalizált lenne, ez a hiba nem következett volna be, így azonban sajnálatos módon bekövetkezett. Mudrák József egyetemtörténész kollegának volt az ötlete, hogy mivel adattárunknak újabb, javított kiadása nemigen lesz, mégiscsak pótolni kellene a hiányt. (Különös tekintettel arra, hogy egyetlen életrajzi lexikonban sem szerepel Vészi Gyula.) Ez magyarázza, hogy a Vészi Gyulával kapcsolatban összegyűjtött információkat adattári rendszerben ugyanazon címszavak szerint állítottuk össze, mint ahogy azt 2012-ben megjelent adattárunkban a többi zsidó és zsidó származású egyetemi tanárnál tettük.¹¹

Most nem soroljuk fel a Vészi Gyula esetében is kiaknázott olyan forrástípusokat, amelyeket adattárunk összeállításához sztetenderd módon használunk. Egy levéltári forrást azonban szükséges kiemelni a sorból. Általában ismert, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium dualizmuskori iratanyaga 1956-ban csaknem teljes egészében megsemmisült. Az egyetemekre, tehát az egyetemi

⁷ Varga Zoltán: A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944. Debrecen, 1967. p. 259.

⁸ Mudrák József: Szemináriumok, intézetek, klinikák vezetői és szakelőadók a Debreceni Tudományegyetemen (1914–1950). Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények MMX. Vol. I. Nr. 1. 136.

⁹ Kapusz Nándor – ifj. Barta János: Az Orvostudományi Kar. In: Orosz István és ifj. Barta János (szerk.): A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debrecen, 2012. pp. 207-208

¹⁰ Újvári Péter (szerk.): Zsidó lexikon. Bp., 1929. p. 948. Egyébként ez az egyetlen lexikon, amelyben Vészi Gyula önálló címszót kapott, jóllehet, mint egyetemi tanárnak ott lett volna a helye a Magyar Életrajzi Lexikonban és az Új Magyar Életrajzi Lexikonban is.

¹¹ A címszó teljes közlését aprólékos, az érintett életpályáját és családi adatait részletesen közlő formájában a Debreceni Szemle nem tudta vállalni. Remélhetőleg erre a közeljövőben valahol sor kerülhet. (Szerk.)

tanári kinevezésekre vonatkozó 1916 és 1918 közötti könyvek és az iratok nagy része viszont megmaradt. Így találtuk meg a Vészi Gyula 1918-as professzori kinevezésével kapcsolatban keletkezett irat együttest.¹² Az iratcsomó egyébként mindhárom, 1918 őszén kinevezett debreceni orvoskari tanár (Vészi mellett Orsós Ferenc és Verzár Gyula) meghívására vonatkozóan bőséges anyagot tartalmaz, bemutatva az egész ügymenetet. A Vészihez kapcsolódó iratok különösen fontosak, mert rövidre szabott életútja miatt nagyon kevés dokumentum maradt fenn erről a 30 évesen nyilvános rendes egyetemi tanári pozícióba került, s addig mintegy harminc komoly tudományos közleményt jegyző, ígéretes tudósról.

Az adattári rendszerű közlés esetén két problémát még egyértelműen tisztáznunk kell. Az első kérdés az, hogy az 1918. november 1-jén elhunyt Vészi Gyula egyáltalán egyetemi tanárnak tekinthető-e, hiszen tényleges egyetemi tanári tevékenységet nem végzett, mivel csak 1919 júliusában indult szervezett oktatás tanfolyam formájában azoknak az orvos- és gyógyszerészhallgatóknak, akik a háború alatt elmaradtak tanulmányaikban, a kar megnyitására pedig még később, 1921 novemberében került sor. A pontos jogi helyzet az, hogy a polgári korszakban, aki az egyetemi autonóm testületek által javasolt tudósok közül a vallás- és közoktatásügyi miniszter felterjesztése alapján királyi/kormányzói kinevezést kapott, s ezt követően 30 napon belül szabályszerűen letette az egyetemi hatóság előtt egyetemi tanári esküjét, az esküokmányt aláírta, az attól a pillanattól kezdve egyetemi tanárnak számított. Így az 1918. szeptember 18-án királyi kinevezést kapott, esküt tett Vészi Gyula is ilyen minőségben vehetett részt október 19-én az orvoskari tanárok alakuló ülésén, s így választhatták meg a kari testület jegyzőjévé. Tehát, mint egyetemi tanárnak, mindenképpen helye van az egyetemi tanári adattárban, függetlenül attól, hogy ezt követően két hét múlva meghalt.

A következő kérdés az, hogy ha felekezeti-művelődési alakzatok szerint haladunk, akkor a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok között van-e a helye. Minden kétséget kizáróan igen, hiszen összes felmenői, apja és anyja is életük végéig az izraelita felekezethez tartoztak. Abban a tekintetben azonban, hogy ő maga élete végéig megmaradt-e ebben a felekezetben, a minisztériumi iratcsomó tanulmányozása közben egy ponton elbizonytalanodtam. A debreceni egyetemi tanács minisztériumnak küldött felterjesztéseiben ugyanis a meghívásra javasolt orvosok bemutatásában, Vészi életrajzában a megszokottól eltérően, nem szerepelt a vallási hovatartozása. Így az hiányzott a királynak küldendő

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Egyetemek, főiskolák, középiskolák 1918. 62617 alapszám.

minisztériumi fogalmazványból is. Mészáros Károly miniszteri osztálytanácsos ezért az utolsó pillanatban felvilágosítást kért az egyetemi javaslatot készítő Kenézy professzortól, hogy a javasolt személyek milyen vallásúak. Az iratok között megtalálható Kenézy válasza egy féltényérnyi nagyságú úgynevezett zárt-levelezőlapon:

„Kedves Károly
dr. Orsós Ferenc r. kat.
dr. Verzár Gyula ev. ref.
dr. Vészi Gyula nincs vallása
Szíves üdvözlettel hív szolgád Dr. Kenézy Gyula”

Mint tudjuk, az 1895: XLIII. tc. valóban megadta annak a jogi lehetőségét, hogy valaki felekezeten kívüli legyen. Ehhez azonban hivatalosan, államilag be kellett jegyeztetni a felekezetből való kilépést (2012-es adattárunkban volt is egy ilyen eset). Vészinél azonban erről nem volt szó. A felterjesztés fogalmazványában más tintával végül is az izraelita felekezetet toldották be, s ez került a végleges magyar és német nyelvű miniszteri felterjesztésbe is. Ez szerepelt egyébként Vészi Gyula bonni egyetemi beiratkozásánál, s halotti anyakönyvében is. Valószínűleg arról lehet szó, hogy a Vészi család nem nagyon ragaszkodott a vallási előírásokhoz, nem gyakorolta különösebben vallását, s Kenézynak erről lehetett benyomása vagy valamilyen ismerete. Lehet, hogy Vészi Gyula kicsit messzebbre is jutott az eltávolodásban, az elvilágiasodásban, de izraelita felekezetéből hatóságilag nem lépett ki, tehát mindvégig hivatalosan izraelitának számított. Itt jegyezzük meg végül, hogy Kenézy általában kissé bizonytalan lehetett Vészi Gyula életrajzi adatait illetően. A megadott életrajz eleve feltűnően rövid más hasonló életrajzokhoz képest, s a születési dátumot ismeretlen okból egy évvel későbbre tette. Ebből következően az érettségét, az egyetemi beiratkozást, a diplomaszerezést, sőt a magántanári habilitációt is eltolta egy-egy évvel. Anyakönyvi, egyetemi anyakönyvi adatok alapján bizonyos, hogy ennek az egy éves eltolásnak nincs alapja, így azt nem is vettük figyelembe Vészi Gyula életútjának most következő leírásánál.

A professzor gyorsan felemelkedő, nagypolgári életvitelű zsidó családban született. Apai nagyapja Aradon volt kocsmáros. Apja, Vészi József, aki az aradi királyi katolikus gimnáziumban érettségizett, 1877-ben, 19 évesen Budapesten kezdte sikeres újságírói pályáját. A nagy ívű karriert befutó apa 1884-ben vette feleségül a budapesti áru- és terménytőzsde titkárának, Keményfi Gábornak a leányát. A gyorsan és sikeresen integrálódó, de izraelita felekezetét megtartó házaspár hat gyermeke közül Vészi Gyula harmadikként született 1888. június

29-én a család akkori nagymarosi nyári lakában (Budapesten anyakönyvezték). A középiskolát, az akkor már főszerkesztő laptulajdonos (Budapesti Napló), sőt országgyűlési képviselő gyermekeként a budapesti elitek kedvelt intézményében, az egyetemi Tanárképző Intézet gyakorló gimnáziumában, az úgynevezett mintagimnáziumban végezte. Ott is érettségizett 1906-ban. Abban az évben, amikor apja – aki a Fejérváry-kormány alatt miniszteri tanácsosi rangban a miniszterelnökség sajtóosztályát vezette – a darabont kormány bukása után családjával együtt Berlinbe költözött.

Vészi Gyula – humán beállítottságú családjától eltérően – a természettudományok iránt érdeklődött. Érettségi után, 1906 októberében a göttingeni egyetem orvosi karára iratkozott be. Itt hamarosan a világhírű fiziológus professzor, Max Verworn (1863–1921) tanítványi köréhez csatlakozott. Még egyetemi hallgató volt, amikor 1910-ben saját vizsgálatai alapján két cikke is megjelent a professzor által alapított *Zeitschrift für Allgemeine Physiologie* című folyóiratban. Mesterét követve 1910. április 26-án kilépett a göttingeni hallgatók közül, s május 3-án beiratkozott a bonni egyetemre. Mindamellet a göttingeni egyetem orvosi karán szerezte meg 1911-ben doktori oklevelét. Ezután Bonnban már Verworn professzor tanársegédjeként működött. Meg is házasodott, a wuppertali családból származó evangélikus Hilde Drödert vette feleségül, akitől 1914-ben leánygyermek született. 1914 őszén habilitált, a fiziológia magántanára (Privatdozent) lett a bonni egyetemen. A világháború alatt katonai szolgálatra vonult be. Hosszabb ideig vezette a miskolci katonai megfigyelőállomás laboratóriumát, majd Budapesten a Pénzügyintézetek Hadikórházában teljesített szolgálatot. Budapesti beosztása idején a tudományegyetem gyógyszerészeti laboratóriumában dolgozva folytatta tudományos munkáját.

Közben az 1912-ben alapított debreceni tudományegyetem, amelynek 1914-ben csak három kara jött létre, szorgalmazta a negyedik kar, az orvoskar megnyitását is. Kenézy Gyula, az 1916-ban kinevezett első orvosprofesszor 1918-ban azt a koncepciót fogalmazta meg, hogy a kar indulásához az első két évfolyam kötelees tárgyait előadó tanárokat kell először kinevezni. A debreceni egyetemi tanács 1918. március 20-án magáévá tette az elképzelést, s Kenézy személyi javaslatát is támogatta. Így született meg a tanács felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyben a kórbonctani, az általános kór- és gyógytani, valamint az élettani tanszék megalapításához kérte a miniszter támogatását. Az utóbbi, az élettani tanszékre a 30 éves Vészi Gyula meghívását javasolta részletes indoklással s a szokásos életrajzzal. A felterjesztés megállapította, hogy Vészi szakirodalmi működése főleg az általános idegélettan területével foglalkozik, s a Verworn-iskola több tagjával együtt részt vett az idegingerület lényegének megismerését célzó vizsgálatokban. Kiemelte, hogy Verworn méltá-

nyolja tanítványa munkásságát, amit újabb dolgozataiban több idézet is bizonyít. Apponyi Albert miniszter a három javasolt tanszék közül csak az élettani tanszék alapítását támogatta. Az egyetem június 11-én, hivatkozva a klinikai építkezések előrehaladására, megismételte korábbi felterjesztését, amire az Apponyi helyére lépett új miniszter, Zichy Jenő július 2-i leiratában kedvezően válaszolt, hozzájárulva mindhárom tanszék alapításához. Hangsúlyozta, hogy az új tanszékekre „talentumos, tetterős, fiatalos munkakedvvel megáldott, az egyetemi oktatásban jártas, annak szükségleteit átérző erőket kell kinevezni.” A miniszter ugyanekkor a debreceni orvostudományi professzori meghívások elbírálására egyetemenkénti szakbizottságot kért fel a már működő orvosi karok professzorai közül. A bizottság elnöke a budapesti Bókay Árpád lett, tagjai szintén Budapestről Buday Kálmán és Liebermann Leó, Kolozsvárról Veress Elemér, Pozsonyból Pekár Mihály, valamint Debrecenből maga Kenézy Gyula. A bizottság július 20-i ülésén mindhárom felterjesztett tudóst támogatta, mondván: „A debreceni javaslat szerencsés kézzel nyúlt a rendelkezésre álló fiatal tudósgeneráció legjobbjai felé.”

A bizottság Vészi Gyuláról többek között azt írta, hogy a világhírű tudós Max Verworn „szellemében való fejlődés, gondolkodás és munkásság jellemzi ezt a talentumos fiatal erőt, akinek dolgozatai nemcsak minutiosus experimentális készséget, hanem filozófiai iskolázottságot is árulnak el. Vészi doktor előadói képességét nyugodtság, világos fogalmazás jellemzik. A háború őt is a harctérre szólította bonni laboratóriumából, de még a harci zaj közepette is talált alkalmat tudományos munkásságra. Utolsó dolgozata, mely a narkosis elméletével foglalkozik, egész új módszerű irányban, új csapáson indul; budapesti szolgálati beosztása alatt a budapesti egyetem gyógyszer-tani laboratóriumában készült, s ez a dolgozata is, mint a többi, mind a finom gondolkodó, egyszerű módszerekkel dolgozó, szigorúan logikus okfejtéssel fogalmazó bűvált mutatják be nekünk. Vészi dr. méltán sorakozik az előzőekben jellemzett két jeles és tehetséges fiatal bűvár mellé, úgy hogy az egyetemi tanács ezen választását is szerencsésnek látja a bizottság, s egyhangúlag hozzájárul a tanács javaslatához.” A szakbizottság véleménye alapján augusztus 22-én elkészült a minisztériumban a királynak küldendő felterjesztés magyar nyelvű fogalmazványa. Némi kiegészítéssel 1918. szeptember 4-én terjesztették fel a királynak a legfelsőbb elhatározás szövegét, s ennek részletes indoklását, a szövegek pontos német fordításával együtt.

IV. Károly király 1918. szeptember 18-án írta alá Vészi Gyula nyilvános rendes tanári kinevezését a debreceni tudományegyetem élettani tanszékére. A kinevezés megjelent a Budapesti Közlönyben, s a debreceni egyetemi tanács az előírt 30 napon belül szabályszerűen kivette Vészi Gyula hivatalos egyetemi tanári esküjét is. A három új kinevezéssel immár négyfőssé lett orvostanári csoport október 19-én megtartotta első ülését, ahol kimondták a Debreceni M. Kir.

Tudományegyetem Orvosi Karának megalakulását. Vészi Gyulát, mint legfiatalabbat, a tanács jegyzőjévé választották. A Budapestre visszatérő Vészi azonban alig két hét múlva az akkor spanyolnáthának nevezett influenzajárvány áldozata lett. A Budapest VIII. kerületi halotti anyakönyv szerint felesége, Hilde Dröder 1918. október 31-én délután 3 órakor, Vészi professzor pedig másnap, november 1-én délután 5 órakor hunyt el a Ludoviceum utca 2. sz. alatti klinikán. A kari tanács második, 1919. január 30-i ülésén, amelynek egyik napirendi pontja volt Vészi Gyula váratlan halála, jegyzőkönyvezték a professzor apjának, a Pester Lloyd főszerkesztőjének, Vészi Józsefnek a tájékoztatását arról, hogy fia barátai alapítványt tettek az élettani kutatások támogatására.

A szépreményű ifjú professzor, a tragikus sorsú Vészi Gyula elárvult gyermekét, Vészi Évát az egyik nagynéni, Vészi Jolán és férje nevelték fel. Ez a férj Bíró Lajos volt, az Újság c. lap munkatársa, s egyben divatos író, aki a Károlyi-kormány idején külügyi államtitkár lett, majd az emigrációban, Hollywoodban és Londonban sikeres filmforgatókönyv íróként működött. A Vészi-család egyébként jeles irodalmi tagokat felvonultató család volt. Már említettük Vészi professzor apját, aki évtizedekig a mértékadó közép-európai lap, a Pester Lloyd főszerkesztője volt, 1927-től örökös felsőházi tag, majd írói munkásságáért a Corvin-koszorú kitüntetésre. Vészi Gyula legidősebb nővére, Vészi Margit is író és újságíró volt. Ady Endre az ő iránta érzett szerelméről vallott a Margita élni akar című verses regényében. Vészi Margit első férje, a nagysikerű drámaíró, író, publicista, Molnár Ferenc volt. Rövid ideig tartó házasságukból született Molnár Márta író, szerkesztő, műfordító, akit férje, Sárközi György író után Sárközi Mártaként tart számon az irodalomtörténet. Az ő gyermekük Sárközi Mátyás, az Angliában élő író, publicista.